

Математика мугалимдеринин ишмердүүлүгүн жаңы маалыматтар технологиясынын жардамында оптималдаштыруу (функциянын графигин сызуу ишин оптималдаштыруу)

Математика мугалимдери көпчүлүк учурда өздөрүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө көрсөтмө курал жасоо, геометриялык фигураларды туура чийүү, функциянын графигин түзүү сыяктуу өтө тактыкты талап кылган иш аракеттерге туш болушат. Аларды түзүүдө, айрыкча функциянын графиги, айрым геометриялык фигураларды сызууда жогорку тактык талап кылынат. Мисалы: туура беш бурчтук, туура алты бурчтук ошондой эле туура көп бурчтуктарды түзүүдө бир эле тактык эмес, алардын көрүнбөгөн грандарын да сызып көрсөтө билүү керек.

Эми биз математика мугалимдеринин функциянын графиги менен иштөөдөгү ишмердүүлүгүнө токтололу. Функциянын графигин түзүү геометриялык фигураларды түзүүгө караганда да кылдат тактыкты талап кылуучу процесс. Функциянын графигин түзүү үчүн берилген аралыкта аны изилдөө керек. Ал аралыкта функциянын бардык өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу кажет. Баары аныкталып бүткөндөн кийин координата аткаруунун кесилишин, координата окторунун бирдиктерин жана башка параметрлери пропорциялуу болгондон кийин гана график сызуу ишине кириш керек. Анда да ар бир чекиттеги аргументтин маанилерине дал келген функциянын маанилеринин тегиздиктеги чекиттерин так аныктоо талап кылынат. Эгер график парабола, гиперболо, синусоида, косинусоида жана башка сыяктуу стандарттык учурларга дал келсе анын графигин саналуу гана чекиттеринен жана айрым касиеттерин (ох, оу октору менен кесилишүү чекити, берилген аралыкта өсүүчү-көмүүчүлүгү, жуптугу-тактыгы ж. б.) аныктоо аркылуу оңой эле сызууга болот.

Эгер функция бир да стандарттык учурга дал келбесе анда мугалим анын графигин сызуу үчүн бир топ убактысын коротуп, көп убара тартышы мүмкүн. Мисалы: $y(x) = x^3 + \cos(x) + \sin(x)$

Бул функциянын графиги бардык стандарттык учурга дал келбейт аны изилдөө бир топ убакытты жана эмгекти талап кылынат.

Эгер биз функциянын графигин тегиздикте эмес үч өлчөмдүү мейкиндикте карай турган болсок, аларды кол менен так сызуу такыр мүмкүн эмес. Ошндуктан бизге бул багытта математика мугалимдеринин функциянын графиги менен иштөөдөгү ишмердүүлүгүн жеңилдетүүчү каражаттар колдонулса мугалимдин иши бир топ оптималдуу болмок.

Математика мугалимдеринин ишмердүүлүгүндөгү бул сыяктуу убаракерчиликтерин жаңы маалыматтар технологиясын колдонуу аркылуу бир топ жеңилдетүүгө болот. Азыркы мезгилде математика мугалимдеринин башкача айтканда жалпы эле математика жаатында маселелерди чыгаруу боюнча турдүү програмалардын пакеттери иштелип чыккан. Алар: Maple, Mathcad, Mathematica, Matlab, Mathworks ж.б. Бул сыяктуу универсалдуу математикалык программалардын пакетин пайдаланып каалагандай функцияны изилдеп, анын графигин сызып алууга болот. Ал үчүн мугалим бул программаларды пайдалана билүүсү керек. Эми биз функциянын графигин сызууга багытталган жөнөкөй программаларга токтолуп көрөлү.

Азыркы мезгилде түрдүү колдонуучулар тарабынан Advanced Grapher, Archim, ХромПроцессор, Рисуем по координатам, Graph, Graphics, GraphMaster, Graph Wizard, Матем график, Открытая Математика ж.б. сыяктуу програмалар иштелип чыкканы менен биздин көпчүлүк математик мугалимдерибиз аларды пайдаланышпайт. Алар жөнүндө маалыматы жок. Бул программаларды пайдалануу өтө жогорку дангээлдеги компьютердик билимди талап кылбайт. Алардын айрымдарында функцияны киргизүүдө да даяр шаблондор пайдаланылып, бир нече цифраны киргизүү менен функцияны берүүгө болот. Алыска барбастан Microsoft Office программалык пакетинин курамына кирген MS Excel дин жардамында да эң эле жөнөкөй жол менен функциянын графигин түзүп алууга болот.

$[a, b]$ кесиндисинде $y = f(x)$ функциясы берилсин. Берилген бул функциянын графигин көрсөтүлгөн $[a, b]$ кесиндисинде түзүүнү MS Excel электрондук таблицанын жардамында түзүүнү карайлы.

Мисалы: жогорудагы функциянын графигин сызууну карасак $f(x) = x^3 + \cos(x) + \sin(x)$; $a = -10$; $b = 10$. Кадам $h=0,1$ деп алып эсептөөнү жүргүзөлү.

График түзүү эки кадамдан турат:

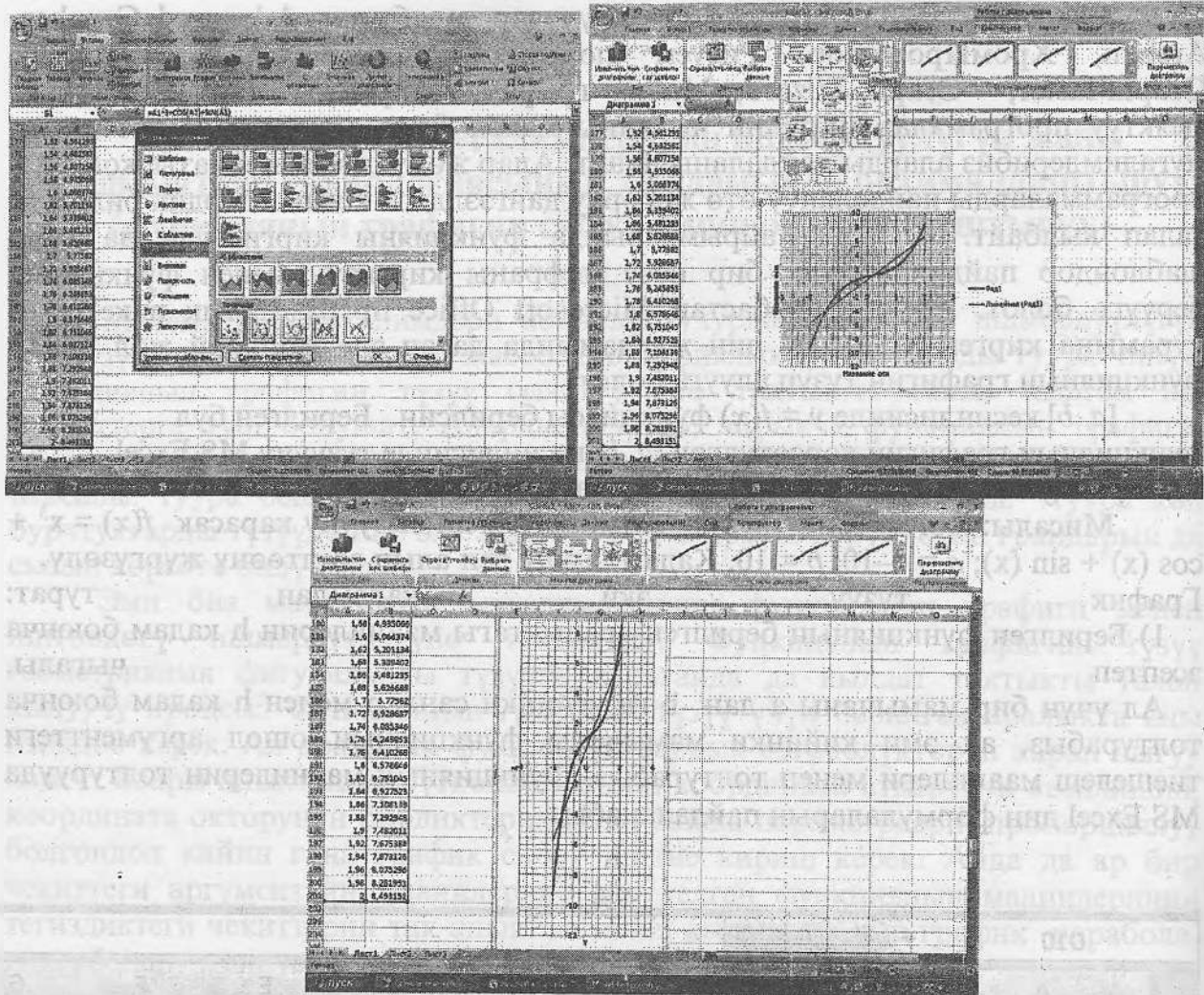
1) Берилген функциянын берилген аралыктагы маанилерин h кадам боюнча эсептеп чыгалы.

Ал үчүн бир мамычаны a дан b га чейинки сандар менен h кадам боюнча толтурабыз, ал эми кийинки мамычаны функциянын ошол аргументтеги тиешелеш маанилери менен толтурабыз. Функциянын маанилерин толтурууда MS Excel дин формулаларын пайдаланабыз.

	A	B	C	D	E	F	G
1	x	y					
2	-2	=A2^3+COS(A2)+SIN(A2)		Y(x)=x^3+cos(x)+sin(x)			
3	=A2+0,05	=A3^3+COS(A3)+SIN(A3)					
4	=A3+0,05	=A4^3+COS(A4)+SIN(A4)		a	b	h	
5	=A4+0,05	=A5^3+COS(A5)+SIN(A5)		-2	2	0,05	

2) Керектүү сандык маанилерди алгандан кийин график сызууга киришебиз. Ал үчүн диаграмма түзүүнүн мастеринен пайдаланабыз. Диаграмма түзүүнүн мастерин жүктөп, стандартуу диаграммалардын ичинен так диаграмманы тандап алабыз.

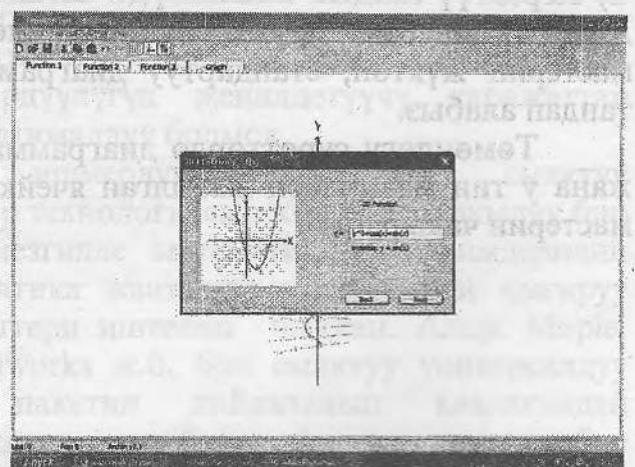
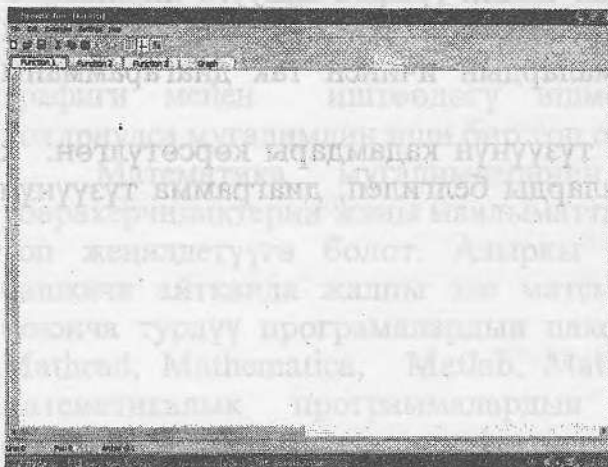
Төмөндөгү сүрөттөрдө диаграмма түзүүнүн кадамдары көрсөтүлгөн. x жана y тин маанилери жазылган ячейкаларды белгилеп, диаграмма түзүүнүн мастерин чакырабыз.

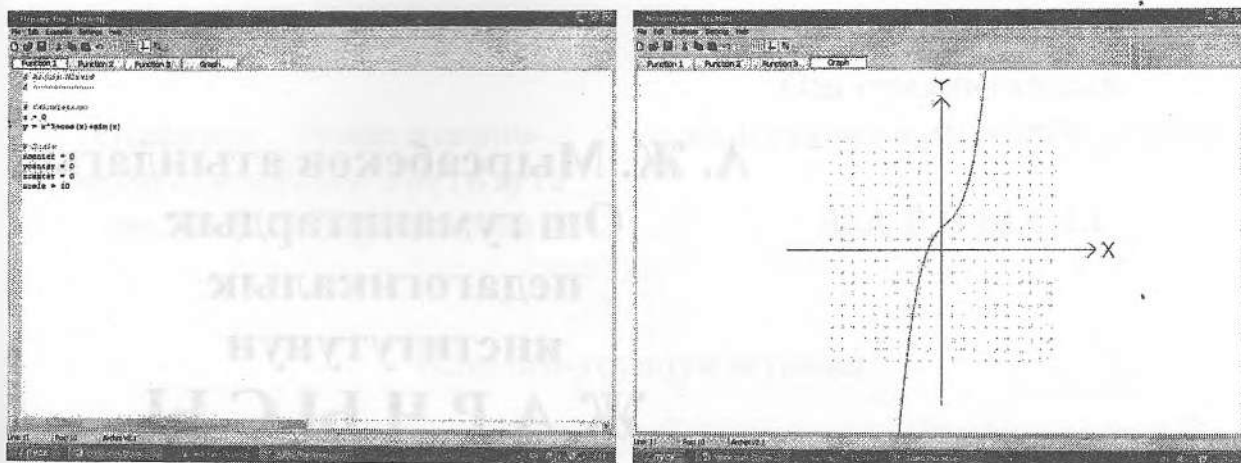

Жогоруда көрсөтүлгөндөй биз каалаган функциянын графигин түзүүгө болот.

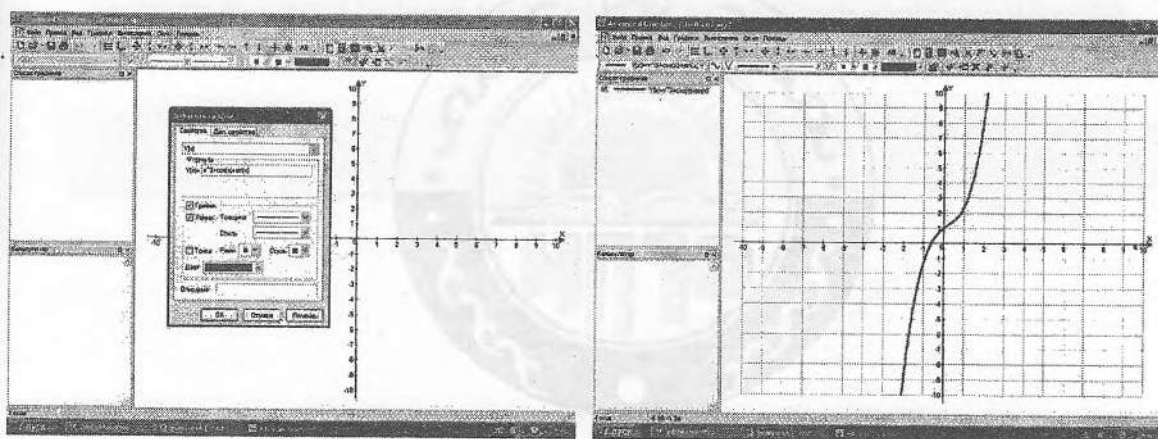
Эми функциянын графигин түзүүгө багытталган Advanced Grapher, Archim, ХромПроцессор, Рисуем по координатам, Graph, Graphics, GraphMaster, Graph Wizard, Матем график, Открытая Математика ж.б. сыяктуу програмалардын айрымдарына токтолуп көрөлү.

Мисалы Archim программасында график түзүү төмөндөгүдөй аткарылат:

Эми ошол эле функциянын графигин Advanced Grapher программасынын жардамында түзүп көрөлү:

Биз жогоруда көргөндөй мындай программалардын кайсынысында болбосун функциянын графигин сызуу татаал иш аракетти, ашыкча убакытты жана ар кандай убаракерчиликтерди талап кылбайт.

Демек, биз жалпы эле орто мектептердеги жана жогорку окуу жайлардагы математик мугалимдеринин ишмердүүлүгүн оптималдаштырууда жаңы маалыматтар технологиясынын кызматынан пайдаланууну, алардын ишмердүүлүгүнө киргизүүбүз зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Н. Угринович. Информатика и информационные технологии. Москва 2000г.
2. Microsoft E[sel 2000. Под редакцией Ю. Колесникова. Питер. 1999год

**А. Ж. Мырсабеков атындагы
Ош гуманитардык
педагогикалык
институтунун
ЖАРЧЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Ошского гуманитарно-
педагогического института
им. А. Ж. Мырсабекова**

2010

№01

ВЕСТНИК

**Ошского гуманитарно-педагогического института
им. А. Ж. Мырсабекова**

**А. Ж. Мырсабеков атындагы
Ош гуманитардык-педагогикалык институтунун**

ЖАРЧЫСЫ

Илимий-усулдук журнал

Студенттик илимий-теориялык конференциянын материалдары

Уюштуруучу:

**Журнал Кыргыз Республикасынын
Адилет министрлиги тарабынан
каттоодон өткөн, каттоо күбөлүгүнүн
№ 1527**

Редакциянын дарегин:

**714018, Кыргызстан
Ош шаары, Исанов
көчөсү 73.
тел. (03222) 5-22-90, 5-43-35
Факс (03222) 5-22-90
E-mail: osh. ogpi @ gmail.com**

**ОГПИнин редакциялык-басма кеңешинин чечими менен басууга
сунушталды**

ISSN 1694-6359

Кыргыз Ата Улуттук паркында өсүүчү *Caprifoliaceae* уруусунун *Lonicera* тукумунун кээ бир өкүлдөрүнүн жалбырагынын морфоэкологиясы

*Бул илимий макалада Кыргыз Ата Улуттук жаратылыш паркында өсүүчү *Lonicera* тукумунун кездешкен өкүлдөрүнүн экологиялык таасирлерден жалбырактарынын морфологиялык өзгөрүшүнүн өзгөчөлүктөрү чагылдырылды.*

Кыргызстандын флорасы бай жана ар түрдүү. Анын аймагында 3800 түрдөн ашык жогорку түзүлүштөгү гүлдүү өсүмдүктөрдүн түрлөрү өсүшүп, алар 113 урууга тиешелүү, булардын 415төй түрү дарак жана бадал өсүмдүктөрү болушат.

Бул өсүмдүктөрдүн көпчүлүгү өсүмдүк каптоосун түзүшүп, айлана-чөйрөнүн жагымсыз факторлорунан коргойт. Жаратылыштагы өсүмдүктөр жашыл катмар катары биомассаны пайда кылуучу, ошондой эле эл чарбасында мөмө берүүчү, дарылык, азык-заттык, техникалык материалдарды, эфир майларын алууда жана кооздук үчүн мааниси өтө чоң.

Орто Азиянын флорасындагы дарак жана бадал өсүмдүктөрүн табигый шартта изилдөө боюнча маалыматтар өтө аз. Биздин республикада алардын бир нече түрлөрү жөнүндө гана адабияттар бар (Алма, Тянь-Шань карагайы, грек жаңгагы, алча, бадам ж.б.)

Азыркы убакытка чейин Кыргызстандын дарак, бадал өсүмдүктөрүнүн морфогенези, вегетативдүү органдарынын структурасы жергиликтүү дендрофлоранын өкүлдөрүнүн онтогенетикалык (жаңгак жана карагайлардан сырткары) өзгөчөлүктөрү керектүү денгээлде изилденген эмес. Ошол эле кезде Кыргызстанда өскөн кээ бир түрлөр өзүнүн чарбалык баасы боюнча интродукцияланган түрлөрдөн кем эмес. Кээ бир учурларда алардан да жогору турушат. Н.И. Вавилов ж.б. изилдөөчүлөр белгилегендей, Орто Азиянын, өзгөчө Кыргызстандын тоо өсүмдүктөрүндө көптөгөн баалуу заттар камтылган. Бирок жергиликтүү түрлөрдүн биологиялык өзгөчөлүктөрү (морфогенез, суукка туруктуулугу жана ысыкка чыдамдуулугу) алардын кооздугу жана башка пайдалуу касиеттери менен аларды коргоо максатында пайдалануу мүмкүнчүлүгү изилденбей калып кеткен. Ошол эле кезде кенири экологиялык (температуралык, климаттык жана топурактык) амплитудаларда чөлдөрдөн баштап, бийик тоолуу альпы зоналарына чейин таралып, алар өзгөчө полиморфттуу болушкан жана ошол жердеги жагымсыз жашоо шартына ыңгайлануусу менен мүнөздөлүшөт.

Андан тышкары кар көчкүлөрдүн, нымдуулукту сактоочу, эрозияга каршы туруктуулукту камсыз кылуучу функцияны да аткарат. Көпчүлүк дарак өсүмдүктөрү алмаштыргыс сырьё, алардан курулуш материалдарды, мебель токардык буюмдарды алышат. Азык катары да алар кызыгаарлык мааниге ээ. Себеби, көптөгөн дарак жана бадал өсүмдүктөрү кымбат баалуу мөмөлөрдү беришет Алма, алча, кайно'лу, карагат, бөрү карагат, чычырканак ж.б. жогоркулардын катарына киришет. Алардын көбүнүн мөмөлөрү витаминдик, дарылык сырьё катары кызмат кылышат, аларга болгон муктаждык күндөн-

күнгө өсүүдө. Бадал өсүмдүктөрүнө болгон кызыгуунун себеби, алар жогорку кооздукка ээ болушат. Өсүмдүк байлыктарын кийинки кездердеги баш аламан пайдалануу алардын азайышына, кээ бир түрлөрдүн жок болуп кетүү коркунучуна алып келди. Алсак, 1984-жылы чыгарылган «Кыргызстандын кызыл китебине» кирген 67 түрдүү өсүмдүктөрдүн ичинен 29 аз санда кездешүүчү жана жок болуп бара жаткан дарак, бадал өсүмдүктөрүнүн түрлөрү болуп эсептелинет. Көпчүлүк бул өсүмдүктөрдүн биологиясы, экологиясы, таркалуусу, чабалык баалуу белгилери изилденген эмес.

Дарак жана бадал өсүмдүктөрүнүн вегетативдик, генеративдик органдарынын, жашоо формалары; морфогензин анатомио-морфологиялык изилдөө боюнча Кыргызстанда иштер өтө аз жүргүзүлгөн.

Көптөгөн окумуштуулардын ойлору боюнча (Василевская.1941: Новрузова.1982-ж.) өсүмдүктөрдүн түзүлүшү менен жашоо шарттарынын байланышын ачуу үчүн негизги методдордун бири анатомиялык изилдөө болуп эсептелинет жана бул метод менен систематикалык группалардын анык бир шарттарга ыңгайлуу даражасын аныктоого болот деп эсептешкен.

Бизге белгилүү болгондой *Lonicera* *** тукумунун өкүлдөрү Кыргызстандын территориясынан дээрлик бардык жерлерде-тоо этектериндеги зоналарынан баштап, бийик тоолордогу шалбаа зоналарына чейин таралган.

Кыргызстандын Алай кыркаа тоосунун тундук болугундогу, Кыргыз Ата улуттук паркында кездешкен *Caprifoliaceae* уруусунун *Lonicera* тукумуна кирген гүлдүү өсүмдүктөрдүн 5 түрү изилдөө объектиси болуп алынды.

Алар төмөнкүлөр:

1. Укмуштуу шилби (*L.paradoxa*.)

Бийиктиги 2,5м жеткен бадал өсүмдүгү. Бутагы жоон, тыгыз өзөктүү, кабыгы күрөң же күрөң боз түстө. Жыш кыска түктүү, жыш жалбырактуу бүчүрлөрү жумуртка сымал учтуу, чоку бүчүрлөрү 4-5мм, каптал бүчүрлөрү 3-3,5мм болуп, 4-5 жуптуу супротивдуу кабырчыктар менен капталган. Жалбырактары тыгыз, көк жашыл түстө, төмөн жагынан ачык түстө болуп, бир канча башкы жана экинчилик тишчелерге ээ

2. Карелина шилбиси (*L.Karelinii*.)

бийиктиги 2-5м жеткен бадал өсүмдүк. Сейрек учурда жалбырагы жылаңач, жаш кезинде жашыл же антоциан менен боюлгон же антоциан түстүү. Жайдын аягында күрөң сары түстө болот. Картайгандары боз кабыктуу. Жалбырактары дээрлик узун жумуртка сымал, супротивдуу жайгашкан.

3. Корольков шилбиси (*L.Korolkovii*.)

Түз абдан бутактанган бийиктиги 3м ге чейин жеткен бадал өсүмдүгү. Жалбырактары жука 3-4мм калыңдыкта болот, алар түктүү жалбырак саптарда жайгашып, узундугу 1-4-5см узундукта болот. Жалбырак учу туюк же кыска учтуу, жалбырактын негизи тегерек же шынаа сымал, кээде тегерек жумуртка сымал. Жогорку жагынан ачык же көк жашыл түстө, майда түчөлөр менен капталган. Төмөн жагынан жылмакай, жумшак узун түчөлөр менен капталган. Сейрек учурда жалбырактардын эки бети тең жылаңач.

4. Кууш гүлдүү шилби (*L.stenanthd*.)

Бийиктиги 1.5-1.7м ге жеткен бутактуу бадал. Жалбырак сабы 1,3-3мм узундукта ал эми стерилдуу бутактарында 5мм жетет, жыш түктүү гүл чөйчөкчөсү кыска түктүү. Төмөнкү жана ортоңку жалбырак колтуктарында жетилет.

5. Калкан сымал абелия (*A.corymbosa*.)

Жыш жалбырактуу өтө бутактанган бадал. Сейрек учурларда бийиктиги 5-6м ге жеткен дарак. Жалбырагы кыска туктуу жалбырак саптарынан туруп, ланцет же элипс сымал. Узундугу 1,5-5см. кендиги 0,6-2,2см, учтуу кээде кыска учтуу жана шынаа сымал негизге ээ. Жалбырак чети бүтүн же көпчүлүк бөлүгү туюк тишчелуу үлүштөрдөн туруп, сары -жашыл болуп, бети тен жыланач катуу туктөргө ээ.

- Кыргыз Ата Улуттук паркында осуучу *Caprifoliaceae* уруусунун *Lonicera* тукумунун кездешкен өкүлдөрүнүн жалбырактарынын морфо-экологиялык окшоштук жана айырмачылык денгээлде салыштыруу максатында жургузулду.

Үйрөнүлгөн түрлөрдүн жалбырагынын морфологиялык түзүлүштөрүнүн окшош-туктарын, туугандык байланыштарын жана айырмачылыктарын байкоо.

Изилдөө үчүн дефинитивдик жалбырактар алынган. Көрсөтүлгөн материалдар Кыргыз Ата улуттук паркында топтолгон. Материалдарды жыйноо учурунда ар бир түрдүн өсүмдүктөрүнө морфологиялык баяндап жазуу жүргүзүлдү. Ошону менен бирге эле тиешелүү жерлердеги өсүмдүк каптоолорундагы алардын ролу аныкталып, баа берилди.

Дефинитивдик жалбырактар бир жылдык бутактын ортоңку бөлүгүнөнөн алынды. Бул материалдардын бир бөлүгү 70%түү спиртте фиксацияланды, калган бөлүгү гербарийленди. Жалбырактардын түзүлүшүн үйрөнүү, анын пластинкасынын туурасынан кесилишинин препараттарынан жана атайын методика боюнча түссүздөндүрүлгөн (Пахомова, 1969).

Шилбилердин, түрлөрүнүн жалбырактарынын жалпы тузулуштөрү, алардын элементтери окшош, бул алардын туугандык жакындыгын керсетет жана жашоо шарттары, экологиялык таасирлерден жалбырактардын морфологиясы бири-биринен айырмаланды.

Колдонулган адабияттар:

1. «Флора и Фауна Кыргызстана» Под. ред. Васильев Н.А. Москва 1972
2. Деревья и кустарники Кыргызстана Под ред. Николаев А.А. Москва 1969

Аширбек к Т.
Матисаева Б.А.-ОГПИ

Как писать и произносить киргизское слово в русском языке?

Национальный язык функционирует и развивается по своим внутренним закономерностям, и это объективная реальность, с которой нельзя не считаться.

Так уж устроен любой язык, такова его природа! Присущая ему звуковая система придает звучание словам, заимствованным из других языков, в пределах своих возможностей, а начертание на письме, графическое оформление буквами своего алфавита. Как озвучить и написать на русском языке, например, географическое название, которое по-киргизски звучит и пишется «Жаңы жер»-«Новая земля» или «Новая местность» в переводе? Нет среди русских звуков этих «ж» и «ң», и русское ухо не приучено их слышать,

кажется, что похожи они на сочетание звуков дж и нг, вот и пишется по-русски «Джанги-джер». Но киргизское ж-это не два звука д и ж, а один звук, похожий на русское ч, только звонкий, «н» не н и г, тоже один звук-носовое н, отсутствующий в системе звуков русского языка. Кроме этих звуков, нет в русском языке глубоко заднеязычных согласных к и г, как в киргизском слове «кагаз» (бумага), гласных ү и ө, как в имени человека «Үсөн». Нет в них необходимости, и никакими предписаниями невозможно внедрить их в русский язык. Как же тогда быть, как писать и произносить слова, заимствованные из киргизского языка, в составе которых эти звуки есть? Практическое решение подсказывается орфоэпическими правилами русского языка, речевой интуицией и навыком говорящего: как он слышит заимствованное слово, так он его произносит в звуковом диапазоне родной речи. А лингвистика – наука о языке, может дать научно обоснованные рекомендации о передаче в звучащей речи и на письме слов одного языка в другом языке, установить правила заимствованной лексики. Но не исключены и другие установки далеко не лингвистического содержания. Произношение и правописание заимствованного слова зачастую рассматриваются в русле *межнациональных отношений, и передача заимствованного слова средствами воспринявшего его языка вызывает негативную реакцию*. Так случилось с географическим названием столицы Эстонии, которое до суверенизации писалось по-русски с одним н. После суверенизации с эстонской стороны последовало категорическое требование писать на конце нн-Таллинн, соответственно эстонским национальным понятиям. Но в русском языке свои правила: даже в тех случаях, когда встречается нн по законам грамматики, длительность произношения н не увеличивается.

В Кыргызстане (в последние годы бытует такое написание: ы вместо и) некоторое время тому назад следовало строго придерживаться партийно-административного запрета на употребление русских слов в киргизском языке в соответствии с правилами киргизского произношения. Требовалось писать и произносить русское слово в киргизском языке... по-русски! Даже этноним *орус* казался искажением слова *русский*.

Но *орус*-это замечательное слово киргизского языка, оформленное по фонетическим правилам. В киргизском языке наблюдается тенденция употреблять гласный призвук в словах начинающихся на р,л: рахмат – ыракмат, Рысалиев – Ырысалиев, руксат (разрешение) – уруксат и т.д. Тех, кто выступал в защиту киргизского языка, отстаивая лингвистические закономерности заимствования слов, третировали как националистов. Выдающийся русский ученый – тюрколог академик К. К. Юдахин в свою словарную картотеку заносил заимствованные русские слова в соответствии с киргизским произношением, но при издании «Киргизско-русского словаря» бдительные цензоры требовали, чтобы писалось такое слово по-русски: *банк* как *банк*. Но по-киргизски *банк* – *баңке* или *маңке*, киргизское ухо слышит в этом звуковом сочетании нк звук н, отсутствующий в русском языке и соответственно в русском алфавите. Академик поступил, как подобает ученому,- в словаре привел киргизское слово, заимствованное из русского языка, в звуковой форме его бытования: *маңке- банк*. Но вот что не укладывается в здравую логику: его неоспоримая научная позиция в официальных докладах и установочных проработках осуждалась как вредное проявление киргизского национализма.

С обретением конституционного статуса государственного языка правила написания и произношения слов, заимствованных из русского языка, приведены, в основном, в соответствии с лингвистическими законами киргизского языка. Но применительно к киргизским заимствованиям в русском языке ситуация изменилась, как говорится, с точностью наоборот. Теперь рекомендуется, по крайней мере в Киргизии, писать и произносить киргизское слово, заимствованное русским языком, только по-киргизски: не *киргиз* а *кыргыз* ; не *Киргизстан* , а *Кыргызстан*. Русскоговорящие в республике отнеслись с пониманием к рекомендации, стараются произносить и писать: *кыргыз*. Активно изучающие киргизский язык узнают, что *киргиз* в переводе на русский означает *ввести, войти*. Но в русском языке *киргиз*, как по аналогии в киргизском языке *орус* - название народа. Можно, конечно, постараться и сказать *кыргыз*, однако при всем старании без киргизских глубоко заднеязычных к и г, потому что просто-напросто их нет в русском языке. А со словом *Киргизия* получился конфуз. Манерно и не удобно произносить *Кыргызия* , и поэтому в республиканской печати, на радио и телевидении, в выступлениях чиновных мужей на это слово положен негласный запрет.

А как же с другими киргизскими словами, активно осваиваемыми русским языком,- с географическими названиями, именами и фамилиями киргизов, с наименованиями фирм, предприятий, банков и т.д.? Уже сейчас очевидно, что с расширением сферы функционирования государственного языка количество этих слов будет постоянно увеличиваться. Без всяких затруднений осваиваются слова фонетически эквивалентные, такие, как Бишкек, Алай, Баткен, Ош, Чуй, имена людей – Шаршен, Айша, Болот, Асан и др. Правда, и здесь есть свои лингвистические нюансы. Женское имя Алмагуль , например, в именительном падеже в русском языке равнозначно киргизскому. Но в русском словоупотреблении оно склоняется: Алмагуле, Алмагулей, и, следовательно, в именительном падеже приобретает соответствующее окончание Алмагуля. Так, кстати, повсеместно и бытует сейчас не только в русском , но и в киргизском речевом обиходе: Анара, Чинара и даже Бакыта. В разговоре это допустимо, но как только устанавливается идентификация имени в документе на государственном и официальных языках, возникают осложнения.

Слова же, в которых встречаются звуки, отсутствующие в русском языке, транслитерируются сейчас на уровне лингвистического представления того, кто вводит их в письменный обиход. Всегда бытовало слово Аламедин, теперь пишут Аламүдүн , не считаясь с тем, что для русского слуха это неблагозвучно. В оригинале, в киргизском языке здесь есть два звука, обозначаемых графически буквой ү,- Аламүдүн. В этом как говорится , весь фокус. Изобретателю Аламудуна кажется , что киргизскому звуку и букве ү соответствует русский звук и буква у . А как быть в других случаях заимствования- в именах Бүбү, Күмүш,- тоже писать у –Бубу? Но бытует Бюбю, Бубю. Нет правила, и писать можно как придет в голову. Не регламентирована правилами и передача других специфических звуков, обозначенных в действующем киргизском алфавите буквами ж, н, ө. Көк-дөбө писали по- русски Кок –тюбе .Теперь как писать? Кок-добо? Как писать имя Үсөн? Не Усон, а Усен! Как произносить Жаң-жер, Жалал-Абад в практикующейся сейчас транслитерации с сохранением киргизского написания ? По-киргизски или неволью по-казахски, выговаривая русское ж?

Русскоязычная пресса, русское печатное слово, официальные документы на русском языке, выходящие в республике, задают множество вопросов в случаях транслитерации киргизского слова. При отсутствии правил транспозиции и транслитерации киргизской лексики в русском языке допустимо следовать традиционному написанию. Но именно это традиционное написание изгоняется из обихода, рассматривается как порочащее чистоту киргизского языка. О чистоте русского языка речь в данном случае не заходит.

Какой же выход из этой языковой ситуации? Положиться на стихию разговорной речи, считая, что все, в конце концов, образуется само собой? Но есть другой, цивилизованный и рациональный подход. Необходимо составить на лингвистической научной основе свод правил передачи в русской устной речи и на письме осваиваемой киргизской лексики. Это чрезвычайно важная задача дня, затрагивающая широкий круг интересов населения Республики в сфере культуры речевого общения. Лингвисты Республики сделать могут многое:

1. разработать научную теорию транспозиции и транслитерации киргизской и русской лексики соответственно в том и в другом языках,
2. написать контрастивную (сопоставительную) грамматику,
3. подготовить словари заимствованной лексики.

Нужны для этого воля исследователей, соответствующая программа языкового развития, принятая государственными структурами, и административная поддержка в этом направлении деятельности лингвистических институтов. Тогда способность и значение русского языка будут действительно прирастать заимствованными киргизскими словами.

Литературы:

1. Как писать и произносить слова Киргизские слова в русском языке. С.Р.Я. Функционирование и преподавание современного русского языка в странах СНГ (аналитические материалы) Санкт-Петербург 2007.
2. Русский язык и литература в школах Кыргызстана, №5-6, 2002
3. Слова Кыргызстана 2008

Мадраимова Т.,
Нажимидинов У.Б.-ОГПИ

Татаал сөздөрдүн жазылышындагы такталуучу маселелер

Калктын жалпы маданиятынын өркүндөшү сөз маданиятынын жогорулашы менен тыгыз байланышта, анткени сөз маданияты – жалпы маданияттуулуктун ажырагыс бөлүктөрүнүн бири.

Сөз маданияты эң алды менен жазууда орфографиялык жактан сабаттуулукту талап кылат. Бул үчүн дайыма учурдун талабына жооп бере алган орфографиялык сөздүктүн болушу, жазууда анын жетекчиликке алынышы зарыл.

«Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү» (коллектив түзгөн) биринчи жолу латын тамгасында 1938-жылы басылып чыгып, ага 5 миңден ашуун сөз кирген.

«Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү» кайрадан иштелип, 1956-жылы басылып чыккан. Ага 11 миңден ашуун сөз киргизилген. Түзүүчүлөр Х. Карасаев жана Ю. Яншансин.

Адабий тилдин лексикасын эрежелерге ылайыктап, толугураак түрдөгү сөздүктүн түзүлүшү Х. Карасаев тарабынан ишке ашырылып, 60 миң сөздү камтыган. Бул сөздүк 1966-жылы жарык көргөн.

Орфографиялык нормалар, адабий тилдин лексикалык, грамматикалык жана орфоэпиялык нормалары сыяктуу эле тил маданиятын көтөрүүнү, сабаттуулукту өркүндөтүүнү көздөйт. Жалпылап айтканда, орфография адабий тилдин жазууда колдонула турган бирдиктүү нормаларын туура сактап, сөздөрдү бир түрдүү жазыш үчүн атайын иштелип чыккан эрежелердин системасы болуп саналат. Мына ушул милдетине жараша кыргыз орфографиясынын жалпы эрежелер системасы көптөгөн негизги бөлүмдөргө ажырабайт. Алардын ичинен мен «Татаал сөздөрдүн жазылышы» боюнча токтолуп баяндап кетсем.

Кыргыз тилинин мамлекеттик тил статусуна ээ болушу анын Кыргыз Республикасындагы колдонулушу жана тилдин өнүгүү жолунда өзгөчө милдеттерди, аларды ишке ашыруунун толуп жаткан максат-мүдөөлөрүн күн тартибине койду. Башкасын айтпасак да кыргыз тилинин 1995-жылы жана 2002-жылы сунуш кылынган жазуу эрежелери кыргызча сүйлөгөн жана жазган жарандардын тилдик сабатына карама-каршы турган убаракерчилик алып келди. Жыйынтыгында ал эрежелерди эл, коомчулугубуз кабыл албай койду. Анын бирден-бир себеби деп айрым сөздөрдү жазуудагы баш аламандыктын болушун айтууга болот. Мисалы: Ысык – Көл, Каракол, Жала-Абад, ден соолук, үй-бүлө, кеч курун ж.б. Мына ушул сыяктуу сөздөрдүн жазылышы боюнча макаланын жазылышында токтолуп кетүүгө аракет жасадым.

Академик Л.В.Щерба «Орфографиянын эң негизги максаты жана анын өзгөчө баалуу касиети элди сабаттуулукка үйрөтүү», - деп жазган. Зор аймакты ээлеген 150 млн орус элинин бардык өкүлдөрү бир түрдүү сүйлөшүүсү эч бир мүмкүн эмес, бирок бир түрдүү эрежеге баш ийип жазууга милдеттүү. Орфографиянын эң негизги касиети жана баалуулугу анын бирдиктүүлүгүндө. Ошонун сыңары бүгүнкү докладымын максаты – татаал сөздөрдүн жазылышындагы айрым такталуучу маселелер.

Кыргыз орфографиясынын 1953-жылкы бекитилген эрежесинде мындай пункт берилген:

Маанисин жоготпой, тилде өз алдынча колдонулуп жүргөн сөздөрдөн куралган татаал сөздөрдүн ар бир бөлүгү бириктирилбей, айрым-айрым жазылат. Мисалы: кара өзгөй, кара мүртөз, кеч курун, жай баракат жана башка.

Эрежелер жыйнагында бул маселе атайын каралып чыкпагандыктан профессор Х. Карасаевдин 1983-жылы Кыргыз Совет Энциклопедиясы тарабынан кайрадан басылып чыккан «Орфографиялык сөздүгүндө» маселен, айрым татаал сөздөр кечкурун, жайбаракат, жансерек түрүндө бириктирилип жазылган.

2002-2008-жылдардагы орфографиялык эрежелерде жогорудагы татаал сөздөр бириктирилип жазылган. Себеби: лексикалык мааниси күнүрттөнүп, өз алдынча колдонуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган сөздөр менен толук сөздөрдүн айкашын түзөт.

Кыргыз орфографиясынын эрежелер жыйнагында географиялык аттардын татаал түрлөрүнүн жазылышы жөнүндөгү маселе өтө эле тайкы иштелген. Кыргызстандын территориясындагы эки же андан көп сөздөрдөн турган жер, суу, шаар аттары бөлөк жана баш тамга менен жазылат, араларына дефис белгиси коюлат.

Маселен: Ат-Башы, Ысык-Көл, Ак-Суу, Жалал-Абад ж.б.

1983-2005-2008-жылдардагы орфографиялык эрежелерде да, бөлөк-бөлөк жазышкан. Ал эми 2002 -жылдагы орфографиялык эрежеде: татаал энчилүү аттар бириктирилип айтылышы боюнча жазылат. Маселен: Ысыккөл, Жалалабат, Сарычелек ж.б.

Эрежеде географиялык татаал энчилүү аттардын бардык же айрым түгөйү лексикалык мааниге ээ болбогон сөздөн турса, бириктирилип жазылат. Маселен: Каракол, Кеңкол, Көгарт, Кызарт ж.б. Сиздерде суроо туулушу мүмкүн, эмне себептен Ысык-Көл ж.б.у.с. сөздөр (2008-жылдагы орфографиялык эрежеде) айрым жазылат да, Каракол, Кеңкол, Көгарт ж.б.у.с. сөздөр бириктирилип жазылат?

Себеби, кол, арт сыяктуу бөлүктөр кабыл алынган сөз катары келген, б.а. өзүнчө мааниге да ээ болбойт жана өз алдынча колдонулбайт. «гол» моңгол сөзү «суу»,

Күнүмдүк турмушта эле колдонуп жүргөн «ден соолук» деген сөзүн ар кандай жазып келүүдөбүз. Айрымдарыбыз эки сөз ортосуна дефис белгисин коюп жазып жатабыз. Албетте, бул туура эмес. 1983-1986-2008-2009-жылдардагы орфографиялык сөздүктөрдө кошмок сөз тибинде каралып, айрым-айрым дефис коюлбай жазылат.

1995-жылы 7-мартта кыргыз орфографиясына айрым бир өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө Өкмөттүн №65-токтомунда жаңы жазуу эрежесин сунуш кылган кезде андагы орфографиялык эрежелердин принциптери жана системасы ырааттуу сакталбай, илимий негизи туура эмес аныкталгандыгына каршы чыгып, Х.Карасаев «Эркин Тоо» газетасына «Мамлекеттик тил жөнүндө менин сунуштарым» деген макаласында минтип жазган:

« 1940-жылдан бери колдонулуп, элге синген, элдин колдоосуна ээ болуп, кабыл алынган орфография эрежелерине өзгөртүүнү киргизүүнүн кандай зарылдыгы бар эле? Эмне үчүн бул сунушту өкмөт бекитип берет? Алфавиттеги керексиз арипти чыгарып салуу оңой, кошуу тозоктуу иш.

Мына ушул керексиз жаңы эрежелердин кесепетинен бүткүл орфографиялык сөздүктү кайта басып чыгаруу керек. Бул сунуш элибиз үчүн өтө эле зыяндуу», - деп нааразы болгон.

Көрүнүп тургандай 1953-жылдагы эски орфографиялык эрежелердин идея-талабы дагы эле ынанымдуу жана өзүн-өзү актап келет. Элүү жыл ушул эрежелер менен окуп, сабатыбызды ачып келебиз. Анын далили катары ХХ кылымдын аягында Кыргызстан сабаттуу жана жогорку билимдүү деп эсептелинген өнүккөн жана алдыңкы мамлекеттердин катарына кирип калгандыгы бизге белгилүү. Кыргыз тилинде туура жазуунун эрежелеринин башында К.К.Юдахин, И.А.Батманов, Б.М.Юнусалиев, Х.К.Карасаев туруп, кийинчерээк Д.Исаев, Э.Абдулдаев, А.Турсунов, С. Үсөналиев ж.б. тарабынан улам өркүндөтүлүп, такталып турган. Анан эле Кыргызстан мамлекети эгемендик алгандан кийин эле мурунку орфография эрежесин тескөөгө алып, кайрадан жаңы редакциялоонун зарылдыгын эки жолу сунуш кылуу кимдердин колуна келди? Кыргыз тилинин туура жазуу эрежелеринин айланасындагы

акыркы он жылдагы убаракерчилик «Тирүүлөр өткөндү үйрөтө албайт, өткөндөр бизге осуят калтырат» деген акылман эскертүүнү эске салат.

Улам-улам жаңыртылып түзүлгөн жазуу эрежелеринен кийин мектеп окуучуларыбыз да дилбаян, жат жазуу жазууда баш аламан жазышууда. Бул албетте, элдин жазуу маданиятынын сабатсыздыгына алып келет. Бул маселе боюнча кайра баштан окуучуларга, жалпы эле коомчулукка жаңы жазуу эрежесин окутуп, үйрөтүп чыгуу түйшүгү турат. Айтайын дегеним, жаңыдан жарыяланган жазуу эрежелери эл массасына кенири сиңе электе эле, кайра жаңы эрежелер иштелип чыгып, коомчулукту баш аламандыкка алып келүүдө. Мына ушундай маселелердин бардыгы кыргыз тилинин колдонулушуна, өнүгүшүнө, ырааттуу жолго салынышына кедергисин тийгизбей койбойт. Айрыкча кыргыз тили эгемен Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили статусун алгандан баштап, эне тилибиздин маселесине, албетте, орфографиясына кылдат мамиле жасасак туура болмок.

Адабияттар:

1. Кыргыз орфографиясынын сонку редакциясы Бишкек 2009.
2. Т. Аширбаев Кыргыз тилинин орфографиясынын эрежелери Бишкек 2005.
3. Азыркы кыргыз адабий тили Бишкек 2008.

Абдираим к У.
Жаанбаева К.-ОГПИ

Көркөм чыгармалардагы аял затынын жана эненин образынын чагылдырылышы

«Жомок» термини кыргыздарда кенири мааниде өнүгүп, анын түрлөрүнө: эпос дастан, миф, легенда-уламыш элдик поэмалар, санжыра жанрлары аралашкан.

Кыргыз элинде «жомок» түшүнүгүн өз маанисинде алып жүргөн көркөм формасы – «жөө жомоктор» жомок терминине «жөө эпитеттин айкалышы: жөө туман, жөө басуу сөз айкаштары сыяктуу тилдик көрүнүш катары кабыл алып, проза түрүндө баяндалып негизинен жорго сөздөрдөн, ынгайланган сөз ыргактарынан окуялары өтө кызыктуу эпизоддорду бириктирет.

«Жөө жомок» - оозеки адабияттан кенири тараган, көбүнчө ойдон чыгарылган окуяларды апыртмалуу, фантазиялуу чагылдырган сюжеттик кызыктуу, баяндоо түрүндөгү чыгармалар. Жомоктор ыр түрүндө да, кара сөз формасында да болот. Кара сөз менен айтылган жомоктор жөө жомок деп да айтылат. Аларга жорго сөздүк мүнөздүү келет. Айрыкча жомоктордун башы жана аягы салттык түрдө окшош жорго сөздөн турат. Мисалы, «Бар экен, жок экен. . . ошол өткөн заманда бир кемпир, чал болуптур. . . деп башталса, аягы «. . . ошентип, алар мурат-максатка жетип, бактылуу жашап калыптыр. . .» деген сыяктуу аяктайт.

Кыргыз эл жомокторунда аял-эненин образдары акылмандуулук, сулуулук, кайраттуулук, жөнөкөйлүүлүк, сабырдуулук мүнөзүнө ээ экендиги айдан ачык сүрөттөлүп берилет. Мисалы, «Жээренче чечен» жомогундагы

Акыл Карачачтын образын алып көрөлү: Ал - өтө сабырдуу анан калса акылдуу, сөзгө чечен ар кандай иштин көзүн таба билген кыз. Эл аралап баласына колукту издеп жүрүп Жээренче чечен Акыл Карачачты жолуктурат. «Ээ, балам, тетиги кыздар үйлөрүнө жүгүргөн бойдон жетишти, сен эмне себеп менен жаанды тосуп отуруп калдың?» -деди. Кыз: «Ээ ата, ал кыздардын үч зыяны бар, менин бир зыяным, үч пайдам бар» дейт. Жээренче чечен «Пайдаң кайсы?» деп сурап калды. Кыз «музоом эмген жок, отунум кургак калды, өзүм суу болгонум жок, бул уч пайдам, чапаным суу болду, бир зыяным» деп жооп берет. Акыл Карачачтын кыраакылыгына таң калган Жээренче чечен баласына колуктулукка алып Берүүнү чечет. Анткени «Аял жакшы болсо -эр жакшы болот, акыл кошот, ырыскы жугушат» -деген эл сөзү бар эмеспи.

Жөө жомоктор элдин нечендеген кылымдардан берки жаралган, сакталган эл акылмандарынын мурастары, рухий жөндөмүнүн жыйындысы.

Жомоктордун тарбиялык мааниси да өтө жогору. Бала эс тарткан мезгилден баштап эле чоң ата, чоң энелердин айтып берүүсү боюнча жомок менен азыктанып, сугарылышат. Оң жана терс сапаттарды да ошол каармандар аркылуу ажыратып билишет. Дайыма эле оң каармандарды кезиктире бербейбиз, терс каармандарды да жолуктурууга болот. «Ууру бала» жомогунда анын уурулукка энеси үйрөтөт. Алгач жумуртка уурдаганынан бацталып, кийин чоң мал-жандыктарды уурдаганга чейин жетет. Баласы алып келген нерселерди көрүп, «кой, антпе» дегендин ордуна кайра «дагы эмне алып келдиң?», - деп сурап, «эртең мындан көп, мындан чоң нерселерди алып келгин» деп жатып, баласын чоң ууруга айландырып алат.

Ушул жомоктон кийин эненин тарбиясы бала үчүн жогору жана таасирдүү экени эч талашсыз болсо керек.

Аял заты дүйнөнү сулуулугу менен багындырып келет эмеспи. «Ажыдаар аял» жомогунда да ханга ажыдаар кубулуп сулуу аял болуп көрүнөт. Сулуулугуна көзү түшкөн хан аны аялдыкка алуу үчүн айткандарынын баарын аткарып, акырында аялдыкка алат. Бирок аягында иштин баары чырга айланат. Хан аялынын ажыдаар экенин билип калып, өрттөп өлтүрөт.

Демек, аял-эне жакшылыктардын башаты катары адамзатты жакшы жактарга багытташы зарыл. Себеби, эненин сөзүн баарыбыз угабыз.

Элдик жомоктордо эненин чыдамкай, кайраттуу жана мээнеткеч мүнөзүнөн жаралган асыл нарк, дөөлөттөр адамзаттык жакшылыктарга үндөп турат.

«Адамзат эне сүтүнөн жаралган» - деп айтылат. Эненин мээримине сугарылган наристени мемиреткен бешик ырынан баштап, ардактап жоктогон кошок ырына чейин аял эркектин турмушундагы бардык кыйынчылыктарында жандап, коштоп жүрөт.

Энелер- нарк- насилдүү, оор басырыктуу, айкөл адамдар .Саламаттык бейпилдик, токтоолук энелер аркылуу келет. Ошол үчүн «эне таманы турган жер – бейиш» дешкен эмеспи акылман бабаларыбыз.

Кыргыз эл жомокторундагы эне- үйдүн куту. Баланын, үй-бүлөөнүн бактысы. Турмуштун эчен азап - тозогун башынан өткөрүп, чоңойтот, балдары үчүн өмүр бою кам көрөт –деп муундан-муунга өтүп айтылып келе жатат . Чындыгында элдик жомоктордо эле эмес, чыныгы турмушубузда да ушуну далилдеп турат. «Карга сүйөт баласын аппагым деп, кирпичи сүйөт баласын жумшагым деп» -айткандай эне үчүн бала дайыма жаңи. Уулу эрезеге жетип - ата болсо да, кызы бойго жетип - эне болсо да, эне алар үчүн кам көрүп, жанын курман кылууга да даяр. Ал эми

бала үчүн эне чоң бакыт. Эне үйдө бир минута жок болсо, үйдүн куту уча түшкөнсүйт.

Залкар жазуучу Чынгыз Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги Момун чалдын «Бугу эне» жөнүндөгү жомогунда мындай деп айтылат: Мүйүздүү Бугу эне, кайдасын? Ысык – Көлдүн толкуганын карачы. Кызың толготуп жатат. Тезирээк жетип кел, мүйүздүү Бугу эне, жардамыңды бер...

Ошол кездеги эненин мээримдүүлүгү зоболосунун бийиктиги Бугу да болсо, кыз өз энесиндей эш туткандыгы көрүнүп турат.

Демек кыргыз эл жомокторунун баяндалгандыгына саресеп салсак, аялдардын образдарында руханий бийиктик жана терең гуманисттик мазмун жатат.

Адабияттар:

1. Элдик жөө жомоктор.
2. Эл таануу, Бишкек, 2007.
3. Кыргыз адабияты. Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү, Бишкек, 1994.

Жалал к. А.

Матисаева Б.А. -ОГПИ

Фамилия и прозвище

Фамилия – имя родовое: его особенность в том что оно коллективное принадлежит не одному, а нескольким людям – членам одной семьи. От отцов оно способно переходить к детям, от мужей – к женам. Почти никогда фамилия не содержит в себе признаков, которые указывали бы на те или иные черты, общие всем членам данного рода. Фамилия принадлежит совершенно разным и непохожим людям на основании единственного признака – их родства.

А вот прозвище указывает на одного – единственного, данного человека, на его личные, только ему одному присущие отличительные черты. Боярин Андрей Харитонович первым получивший от великого князя московского Василия Темного прозвище Толстой, был, несомненно, человеком тучным. В дореволюционной русской деревне почти каждый крестьянин имел, кроме имени, отчества и патронимической полуфамилии, данной по отцу (Николай Степанов *Степанов*), и ещё какое – нибудь, нередко затейливое, иногда злое, подчас ласковое и почтительное – прозвище, отражавшее, как в зеркале, те или иные личные его свойства.

«А зовут меня Касьяном,

А по прозвищу – Блоха !..» -

Добродушно мурлычет себе под нос чернявый малорослый мужичонка – Касьян с Красивой Мечи у И.С. Тургенева.

«Вот и пришел он к моему покойному батюшке, - рассказывает помещик Полутыкин про своего оброчного крестьянина, - говорит: дескать, позвольте мне, Николай Кузмин поселиться у вас в лесу на болоте... Вот он и поселился на болоте. С тех пор Хорем его и прозвали».

Просмотрите « Записки охотника» Тургенева – почти в каждом рассказе вы встретите эти любопытные личные прозвища. И почти всегда они точно соответствуют

замечанию Гоголя - так подходят они к их носителям, что «... нечего прибавлять уже потом, какой у тебя нос или губы, - одного чертой обрисован ты с ног до головы!».

«... Настоящее имя этого человека было *Евграф Иванов*, но никто во всем околотке не звал его иначе как *Обалдуем* и он сам величал себя тем же прозвищем: так хорошо оно к нему пристало. И действительно оно как нельзя шло к его незначительным, вечно встревоженным чертам...

... *Моргач* нисколько не походил на *Обалдуя*. К нему тоже шло название *Моргача*, хотя он глазами не моргал более других людей; известное дело - русский народ на прозвища мастер». И далее: «Я никогда не видывал более пронизательных и умных глаз, как его крошечные лукавые «гляделки». Они никогда не смотрят просто - все высматривают да подсматривают».

Рядом с этими, великолепно обрисованными самими своими прозвищами, людьми в том же рассказе «Певцы» выведены еще *Дикий Барин*, в котором, по словам автора, «особенно поражала ... смесь какой-то врожденной, природной свирепости и такого же врожденного благородства», и *Яков Турок*, «прозванный Турком, потому что действительно происходил от пленной турчанки». Четыре прозвища, и про каждое из них наблюдательный автор сообщает, что оно прямо вытекало из личных свойств внешности, характера или жизни его носителя. В этом и есть смысл «прозывания»: если бы такие прозвища давались без причин и оснований, не характеризую человека, они не могли бы существовать.

Но ведь именно этим определяется их важнейшее свойство: они могут относиться только к одному человеку, тому, которого они очень метко характеризуют. А фамилия должна отличаться как раз обратным свойством: ее должны с одинаковым удобством носить многие люди, обладающие совершенно разными лицами, фигурами, характерами, особенностями поведения и биографии. Фамилия не может и не должна ничего решительно характеризовать, ничего выражать. В роду *Толстых* было великое множество людей художавых. И для них *Толстой* - это уже не прозвище, а их родовое имя, то есть фамилия.

Таким образом, фамилии могут помимо всего прочего, рождаться из прозвищ, утративших свой прямой смысл, так же, как они рождаются и из народных имен, из названий профессий, из наименований географических пунктов.

Самый простой и прямой путь возникновения фамилии очень похож на тот, который в отношении личных имен называется «патронимическим». Живет в тургеневских «Певцах» человек по прозвищу *Моргач*. У него сынишка.

«... А *Моргачонок* в отца вышел!» - говорят о нем вполголоса старики ... и все понимают, что это значит, и уже не прибавляют ни слова». Сын *Моргача* на юге, естественно, получит звание *Моргаченко*, на севере - *Моргачёнка* или *Моргачева*, так же как сын *Тараса* становится или *Тарасенком*, или *Тарасовым*. И вот уже из слов «*Моргач*», когда - то бывшего одиночным прозвищем одного человека, его личной характеристикой, возникает родовое имя многих людей, их фамилия, никого не характеризующая ничем, кроме как указанием на происхождение от того, первого, родоначальника.

Но есть и другой, несколько менее логичный путь, и он в одном случае намечен у *Тургенева*:

«Кругом телеги стояло человек шесть молодых великанов, очень похожих друг на друга и на *Федю*. «Все дети *Хоря!*!» - заметил *Полутыкин*. «Все *Хорьки!*!» - подхватил *Федя* ... - Да еще не все: *Потап* в лесу, а *Сидор* уехал со старым *Хорем* в город...»

«Остальные *Хорьки* (пишет уже и *Тургенев*, охотно принимая только что возникшее групповое, семейное прозвище) усмехнулись от выходки *Феди*».

Вот так - то, именно таким образом, и возникли все те удивляющие наш слух и наше зрение причудливые фамилии слова - существительные, прилагательные, глаголы, которые пестрят и в официальных документах, и на страницах книг.

Человек носит ядовитую на слух фамилию *Язвица*. Если он задумается над ее происхождением, он, вероятно, решит, что кто – то из его далеких предков отличался неважным характером, был остер на язык, язвитель. А ведь на деле большинство фамилий этого корня – *Язвин, Язвицкий, Язва* – обязаны своим существованием спокойному лесному животному – барсуку. «Язва» во многих местностях России – то же, что и «барсук»; никакого отношения к зловредному характеру родоначальника эта фамилия не имеет.

Граждане, носящие фамилию *Кметь*, с удивлением и недоумением пожимают плечами, пытаясь понять, что она означает. Она кажется им совершенно бессмысленной. А если бы они вспомнили, как в «Слове о полку Игореве» говорится о «курянах» (жителей Курска), что суть «*сведоми кмети*», то есть «славные воины», они стали бы относиться к своей фамилии совершенно иначе: она говорит о благородной воинской славе кого – то из далеких пращуров – очень далеких, потому что вот уже много веков, как слово «кметь» исчезло из нашего языка, а если и сохранилось где – либо, то, может быть, только в одной их фамилии.

Вот небольшой список людей, в тридцатых годах XX века ходатайствовавших о перемене фамилий. Среди них есть *Выдра Яков Савельич, Губа Иван Власович, Черепаха Николай Митрофанович*. Но есть тут и дамы, пожалуй, еще более удивительные: одну из них звали Верой *Гробоконатель*, другую – Софьей Петровной *Жених*.

В произведениях русских писателей XIX века (особенно у сатириков и юмористов) мы находим великое множество фамилий ничуть не менее удивительных. Вспомним чеховского городского *Жратву*, телеграфиста *Ятя*, отставного профессора П. И. *Кнопку*. Чехов настойчиво собирал и сам измышлял такие фамилии: в его знаменитой «Записной книжке» недалеко от женщины *Аромат* фигурирует мужчина – *Ящерица*.

Множество причудливых имен встречается в рассказах, повестях, драматических творениях Н.В. Гоголя на страницах знаменитой поэмы его «Мертвые души». Артемий Филиппович *Земляника* из «Ревизора», посети он Петербург, пришелся бы ко двору в доме Ивана Павловича *Яичницы*, выступающего в «Женитьбе». Иван Иванович Шпонька мог бы оказаться достойным соседом Настасьи Петровны *Коробочки*, а Афанасий Иванович *Товстогуб*, встретив в миргородском суде Ивана Никифоровича *Довгохуна*, оценил бы по достоинству и его личность, и его солидную фамилию. Сотни и сотни гоголевских персонажей носят фамилии похожие на эти. Но фамилии ли перед нами? Может быть, это имена или прозвища, странные клички, те самые, про которые Гоголь с удивленным восхищением говорил, что русский народ «не лезет за словом в карман, не высиживает его, как наседка цыплят, а вlepливает (прозвище) сразу, как пашпорт на вечную носку».

В чём же разница между фамилией и прозвищем?

Фамилия это родовое имя, не указывающее на особенности отдельного человека, а только на родство. Фамилия переходит от отца к детям, от мужа к жене. Фамилия может возникнуть 3-мя путями:

1. по географическому названию (Рязанов, Москвин);
2. по профессии (Гончаров, Столяров);
3. по имени или прозвищу предка (Моргачёв, Тарасов).

А прозвище может быть только у одной отдельной личности и показывает присущие только ей одной особенности.

Литературы

1. Основы культуры речи М. «Высшая школа» 1984
2. Русское устное народное творчество М. «Высшая школа» 1984
3. Древняя русская литература

Кептеги стилистикалык каталардын орду

Кыргыз тили өзүнүн коомдо аткарган кызматы боюнча турмушубузда чоң мааниге ээ. Демек сиз бул тилде билим жана тарбия аласыз, кимдир бирөөлөрдү тарбиялайсыз жана билим Бере аласыз. Өзүңүздүн күнүмдүк ишмердигиңизди жана элибиз үчүн керек болгон чыгармачылыгыңызды аткара аласыз.

Тагдыр өлкөбүзгө эркиндик берди. Ал эми эркин малекеттин бир белгиси – анын мамлекеттик тилинин бар экендигинде. Ал тил аркылуу өлкөбүздүн атын атаган улуттун – кыргыздардын, биримдиги жаралат жана сакталат. Өлкөнүн экономикасын, идеологиясын жана маданиятын түптөөдө да малекеттик тил башкы милдетти аткарат. Ошондуктан элибиздин жана мамлекетибиздин душмандары биринчи кезекте кыргыз тилинин беделин түшүрүүгө аракет кылат.

Кыргыз тили – байланыш-катнашты ишке ашырууда өзүңүздүн түрдүү сезимиңизди башка бирөөгө билдирүүдө пайдалануу үчүн өтө ийкемдүү тил. Сиз өзүңүз сүйгөн кыргыз тилинде так сүйлөө жана катасыз азуу менен, кеп маданиятыңызды гана эмес жалпы маданиятыңыздын деңгээлин замандаштарыңызга көрсөтө аласыз. Анткени ар бирибиздин баскан-турганыбыз кийинишибиз, бирибизге бирибиздин жасаган мамилебиз, карманган буюмдарыбыз биздин маданиятыбызды чагылдырып турат.

Бирок маданияттын туу чокусу тил болуп саналат. Кимдир бирөө, сизге үйүндө алтын буюму жок экен же кымбат баалуу кийим кийбептир деп таарынбайт. Эң башкысы сиз тура эмес сүйлөсөңүз ал замандашыңыз сиздин маданиятыңыздын төмөн экенине капа болушу мүмкүн. Көрдүңүзбү, тил менен маданияттын бекем байланышын.

Жазуунун пайда болушу адамзаттын цивилизациясынын дүркүрөп өсүшүнө башкы каражат болду. Деги эле жазуу адамзатка бир эле учурда ыңгайлуулук менен кошо мүшкүлдөрдү да алып келди. Анткени сөзгө фонетикалык талдоону тура жүргүзүү сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүн туура табуу менен эле сиздин тил маданиятыңыз бышык жетилди деп тыянак чыгаруу али эрте. Айрым тилдик материалдар белгилүү бир убакыттан кийин сиз үчүн керексиз болуп калышы мүмкүн. Бирок, сиздин кебиңиз башкаларга өмүр бою үлгү болорун турмуш талап кылат.

Ошондуктан өз маданиятыңызды көтөрүү үчүн тилиңизге маани бериңиз. Сиздин түзгөн сүйлөмүңүз жана текстиңиз угуучуга түшүнүктүү болсун, анда сиздин сезимиңиз дана байкалып турсун. Сиз менен пикир алмашууга катышкан тарап кебиңизден ырахат алсын, эң эле бери дегенде зарыл болгон ойду түшүнсүн.

Тил маданияты менен кеп маданияты – эки башка көрүнүш. бирок ал экөө тил маданияты деген аталыш менен жалпыланып берилет.

Тил маданиятына булар кирет: кыргыз тилинин ... туура айтуу, диалектилик тил бирдиктерин кепте тура пайдалануу, тилде калыптанган нормаларды – сөздөгү басымдын коюлушу, унуга мүчөнүн уланышындагы жана сөздөрдүн жанаша келишиндеги тыбыштык алмашууларды, башка башка тилден өздөштүрүлгөн сөздөрдү тура аткара билүү. Бул талаптар жазууда жана оозеки

пикир алмашууда орфографиялык, пунктуациялык жана орфоэпиялык эрежелерди жана нормалардын аткарылышы менен ишке ашырылат.

Ал эми кептик талап бир топ татаал. Башкача айтканда кептин ар бир түрү, өзүнө зарыл болгон, тактап айтканда ошол стилди жарата алган гана тилдик жана тилдик эмес каражаттарды талап кылат. Ошентип текстин стили жаралат: Биз ушул талаптын аткарылышында кептик каталарды жиберибиз. Түзгөн текстибиз орфографиялык жана пунктуациялык жактан сабаттуу жазылганы менен анда стилистикалык жана стилдик каталар болушу мүмкүн.

Ошондуктан тил маданиятынын кийинки баскычы кеп маданиябы экендигин ар бирибиз билишибиз керек. Баарыбыз кыргыз адабий тилинин ар бир стилинин нормаларынын билүүдөн мурда стилистикалык жана стилдик катларды билүүбүз зарыл. Сиздин кебиниздеги ар кандай стилдик жана стилистикалык ката сиздин элдешкис душманыңыз болуп саналт. Ал сиздин тил жана кеп маданиятыңыздын төмөн экендигин көрсөтөт. Тилдик ар кандай каталарды жоюу ар бирибиздин колубуздагы иш. Бул ишке көңүл коюп билсек эле, ал каталарды женип чыгабыз.

Стилистикалык каталар:

Лексикалык-стилистикалык каталар:

Сөздүн лексикалык маанисин так билбөө.

М: Ж. Бөкөнбаев 1924-жылы билимин өркүндөтүү үчүн Жалалбадка келген.

Сөздүн жашын билбөө же лексикалык анорханизм.

М: Манастын солдаттары Коңурбайдын солдаттарын талкалады (колу, колун).

Өздөштүрүлгөн сөздөрдүн маанисин түшүнбөө.

М: Агам армиядан каникулга келди (отпуссага, эс алууга).

Маанилеш сөздөрдү удаалаш колдонуу.

М: Ош шаарында төрт ВУЗ жана Окуу жайы бар.

Сүйлөмдөгү кош манилүүлүк.

М: Зина менин курбум жана бир тууганым.

Диалектизм сөздөрдү колдонуу.

М: Асанбай Кылычбектин сыйырын союп жеди.

Орой сөздөрдү пайдалануу.

М: Калыкбайдын катыны каттуу ооруга чалдыкты (аялы, зайыбы).

Фразеологизмдердин маанисин бузуу.

М: Каныбек Айжанга тикенектей болу асылды (уйгактай).

Синонимдик сөздөрдү тура эмес колдонуу.

М: Жапарбектин келинчеги Сабырбеке кымыз куйду (байбичеси, зайыбы).

Морфологиялык-стилистикалык каталар.

Жөндөмө мүчөлөрдү пайдаланбоо.

М: кыргыз эл арасында атагы чыккан акындардын бири Осмонкул (элинде).

Диалектизм мүчөлөр.

М: Темирдин атасыны көрдүм (атасын).

-лар мүчөсүн тура эмес колдонуу.

М: биздин класста 24 окуучулар бар (окуучу).

Сын атоочтун даражасын тура эмес пайдалануу.

М: Айгүл өтө жапжаш эле (өтө жаш, жапжаш).

Жандама сан атоочту тура эмес кеерктөө.

М: быйыл окууга өткөндөр сегизөө (сегиз, сегизбиз).

Ат атоочту тура эмес жөндөө.

М: алдан кабар жок (андан).

Диалектизм этиштерди колдонуу.

М: Гүлүмканды чакырса кевейт.

Өрүк терип жүрүшөттөр.

Иштеп жүрүмүн.

Этиштин тура эмес жакталышы.

М: Нурлан, Айсулуу мен 6-класста окуймун (окуйбуз).

Синтаксистик, стилистикалык каталар.

Сүйлөм мүчөлөрүнүн орун тартибинин бузулушу.

М: Данияр келген, согуш бүткөнгө чейин.

Сөз байланышынын нормаларынын бузулушу.

М: Асан атасы уста (атасы).

Маанилик жактан байланышпаган жөнөкөй сүйлөмдөрдөн татаал сүйлөм түзүү.

М: жаз келди, концерт эки саатча болду.

Татаал сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдүн чегинин бузулушу. *М: сүт көбөйдү, чөп чыкты, кар ээриди.*

Тике сөздү туура эмес түзүү.

М: Чолпонбай мындай деди, душманга мен барам деди.

Тил жардылыгына байланыштуу стилистикалык каталар:

Плеоназм (ашыкча сөз).

М: Өзүмдүн өмүр баянымды жаздым (өзүмдүн).

Тавтология (орунсуз кайталоо).

М: Ысмайыл согушка чейин тынч жашаган. Ысмайыл мекенди коргоодон баш тартты. Ысмайыл эми эч кимди аябай калды.

Кепте керексиз сөздү пайдалануу.

М: биз экскурсияга бардык, анан топ ойнодук, анан гербарий жасадык, анан туштөн кийин үйгө кайттык.

Адабияттар:

1. Амирбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы
2. Аширбаев Т. Кыргыз тилиндеги иш кагаздар Ош 1994
3. Аширбаев Т. Стилдик жана стилистикалык каталар. Б: 2000

Чынгыз Айтматовдун элдик уламыштарды (миф, легенда) көркөм чыгармада чагылдыруу чеберчилиги. («Кылым карытар бир күн» романынын негизинде)

Бардык эле акын-жазуучулардын чыармаларынын калыптанышына эки булак жан азык болот «бири элдик оозеки чыгармачылык болсо, экинчиси орус жана дүйнөлүк адабияттын реалисттик салттары.» Анткени кайсы элдин чыгармасы болбосун, профессионал адабияттын түп башаты фольклордон чыгат эмеспи.

Фольклорго кайрылуу миф, легенда материалдарын жаныртып, маанисин тереңдетип окурмандарга жеткирүү жазуучудан көп чыгармачылыкты талап кылат.

Айтылуу чебер жазуучубуз Чынгыз Айтматов фольклорго чыныгы чыгармачылык менен мамиле жасап жана ага болгон даярдыгынын мыкты үлгүлөрүн окурмандарга ачык көрсөтө алат.

Чынгыз Айтматовдун жетишкен ийгилиги анын фольклорго кайрылгандыгында эмес, фольклордук чыгармаларды бүгүнкү күндүн реалисттик адабиятынын табигый формасына салып, өтмө маанисинде кылып жаңыны жаратып салганы менен бааланат. Жазуучу повесть романдарында колдонгон элдик уламыш, миф, легендалар эч убакта жөн эле фольклордук түзүмдөр катары пайдаланылбайт, айрым учурларда гана концепцияга айланат. Жазуучунун ошол чыгармаларынын ичинен «Кылым карытар бир» романын карап көрсөк. Бул романдагы «Эне бейит» эски баянынын өзөгүнөн суурулуп чыкан манкурт концепциясы бар.

«Манкурт» деген уламыш бул эс -акылдан ажыраган бир сөлөкөт, өзү ким, эл жер ким, эл- жер кайда, ысымы ким, ата – энеси ким кайда качан чоңойгон – эчтеме эсинде калбайт. Ал болгону аягы айры, башы кара бир макулук ал өзүн адам деп да эсептебей калат. Итке окшоп эсин гана ээрчип, бир гана кара курсагын ойлойт. Романдагы манкурт уламышындагы Жоламан дал ошондой, анткени анын курсагына бирдеме түшсө эле жетишет. Дүйнөдө башка эмне бар экенин да билбейт, бар туруп ата энеси да жок. Мындан сырткары бул чыгармада катышкан каармандардын дүйнө таанымы, иш аракеттери эртеңки тагдыры жөнүндөгү ой жүгүртүү абалы, кулк- мүнөзү, кишичилик сапаттары азыркы учур менен тикеден-тике байланыш жасап турат.

Ушул жерде баса белгилей кетүүчү нерсе эне бейитти биз легенда, болумуш катары эсептесек, анда чыгып жаткан «Дононбай куш» мифи да дал ошол учурда жаралууда. Экөө тең фольклордук ойлоодогу эки баскычтын бир учурда жуурулушуп жашап турган көрүнүшү катары кабылданат.

Эне Бейит уламышынын келип чыгыш шарттары кандай болгон? Мунун өзүнчө тарых таржымалы бар. Ал азыркы кезде космодром шаарчасы жайгашкан ыйык жер болуп, анын учу – кыйырына көз жеткис Сары-Өзөк чөлүн жарып өтүп, поезддер чыгыштан батышка, батыштан чыгышка каттап турат. Бул жөнүндө Элизаровдун түшүндүрүүсү боюнча «Бул жердин климаты кийин өзгөрүп, жайкысын мээ кайнаткан ысык, кышкысын бороон болуп ээн талаа, эрме чөлгө айланат, уламышка караганда жунжандар согуштан колго түшкөн туткундарды мыкаачылык менен жазалап, башына тоонун терисин

ГПИ
да)
гар

тийгизип какыраган чөлгө таштайт». Жай мезгилинде тоонун териси мээни кысып, «эс - акылдан» түбөлүккө айрып, манкурт кулга айланган. Мындай манкуртту туугандары да куткарып алыштан баш тартышкан. Ошондо бир гана найман урусунан чыккан эне согушка кеткен баласын Акмая тоосун минип жер кезип, Сары-Өзөк чөлүндө тоо кайтарып жүргөн баласын таап, ботодой боздоп кошогуң кошот. Энеси манкурт болуп калган уулуна жакындай бергенде, энесин жаа менен атат. Ошондо Найман эне каза болуп, сөөгү коюлган жер «Эне бейит» деп аталып калган.

эки
орус
дин
дон

Илгери ата- бабаларыбыз ыйык тутуп, ага сыйынып келсе ,бул көрүнүш азыркы учурда да өз маанисин жоготкон жок.

сизин
лап

Өз баласынын колунан ажал таап, Найман эненин башындагы ак жоолугу шыпырылып ,ак жоолугу жерге түшпөй, кушка айланып зырылдап «эсиңе кел, сен кимсин, атын ким, сенин атаң Дононбай, Дононбай, Дононбай, Дононбай, Дононбай, Дононбай!» деп узашы- бул бардык түйүндүн чечилиши. Мындай адабий көркөм байлыктын баалуулугу түзгөн, көөнөрбөс актуалдуу, руханий, философиялык, психологиялык зарылчылыктын күчү манкуртчулук мифтик концепциясын ачуу- «Кылым карытар бир күндөгү» эң ири жетишкендик. Эне бейит эски баянын романдан алып таштасак, чыгарма бардык жагынан аксап, толук кандуу, эстетикалык таасиринен ажырап калат. Мында Жоламан кара күч менен башына мээ кайнаткан ысыкта катырып суукта тондуруп алып жүрчү манкурт болсо, Сабитжан- азыркы доордун кат тааныган, кесиби бар, өзүн алдыңкы интеллигент адам катары эсептеген бүгүнкү күндүн манкурту.

лгы
кты

Романда байкалгандай, азыркы доордон илим менен техниканын гүлдөп өнүгүш мезгилинде манкуртчулуктун пайда болушу нравалык, философиялык, психологиялык табияты Сабитжандын образы аркылуу берилет жана жашап жатат.

ого
дүн
ып
да
ук
га
»
эн

Казангап Сабитжанды тунжураган Сары-Өзөктө калбасын, адамга кошулсун деген тилекте институтка окутту. Абышканын мал – мүлкү бар учурда каралашып, кийин ашка жук – башка жук болгондо жалгыз таштап, кийин каза болгондо, атасынын сөөгүн кайда жашыруу керек экендиги кызыктырбайт. Айласыздан бир парыздан кутулуу үчүн катыш жасайт. Ал эч бир санаасы жок мансалтуу, билимдүү көрүнгүсү келет.

л
-
н
а
i,
р
i
i

Романдагы арман – асирети мол махабат аңызы болгон «Раймалы ага менен Бегимайдын мундуу махабат баяны» адабий журтчулукта лакапка айланып калды. Бул уламыш китеп окурмандарынын эмес, кино ишмерлеринин да кызыгуусун арттырып, натыйжада белгилүү кино режиссер Д.Садырбаевдин «Махабат баяны» (1967) аттуу көркөм тасмасы жаралды. Тасмада да, уламышта да, бийик, байлыкка багынбас «отко салса күйбөгөн, сууга салса чөкпөгөн дүйнөдө улуу нерсе бар экендигин баяндайт»

Андан сырткары уламышта элдин социалдык турмушу карама- каршылык, адилетсиздик менен эркиндик жана башка маселелер.

Романдагы эзелки сүйүү тарыхын автор Эдигейди ички турмушундагы татаал турмуштарын, адамдык турпатын ар тараптан ачуу максатында көркөм ой жүгүртүүнүн ыкмасы катары пайдаланат.

Жазуучу уламыш миф легендага, кайрылуусу жалгыз гана «Кылым карытар бир күн» башталып отурган жери жок, бардык чыгармаларында кездештиребиз, мисалы «Ак кеме» повестиндеги «Бугу эне» жөнүндөгү уламыш бул чыгарманын бүтүндөй идеялык -эстетикалык мазмунун түзөт. Кантсе да, элдик адабий дөөлөттөр музейге коюлган көргөзмө буюм тайымдардай катып

турбашы керек, кайра мезгил шартында рухий ан сезимибизге кубулуп, улам мааниси жаңыланып, азыркы адамдарга пайдасын өтөөгө тийиш,

Дагестан элинин улуу акыны Расул Гамзатов « Эгерде сен өткөндү мылтык менен атсан, келечек сени замбирек менен атат», -деген. Чынгыз Айтматовдун уламыштарды колдонуудагы максаты -жаштарды ата- бабалардын тарыхы менен тааныштыруу.

Уламыш бул – тарых менен бүгүнкү күндүн ортосундагы көпүрө, өткөн күнсүз келечек жок!

Демек чыгарманын маани-маңызын талдоо менен Айтматовдун элдик уламыштарды чеберчилик менен максаттуу колдоно алгандыгына тан берүүгө болот.

Адабияттар:

1. К.Байжигитов Кыргыз мифтери жана уламыштары. Фрунзе :1985.
2. А. Муратов, Ч. Айтматов Жазуучу- этнопедагог. Бишкек: 2006.

Курстанбек к. Г.,
Мырзакулова С.- ОГПИ

Саясий системанын институту катары мамлекеттин коомдогу ролу

Коомдун белгилүү баскычында саясий системанын институту катары пайда болгон мамлекет, адамгерчиликтин өнүгүшүндө маанилүү роль ойногон, мамлекетсиз коомдо өнүгүш мүмкүн эмес, мындан бир нече миндеген жылдар илгери эле мамлекет пайда болгон.

Саясий система бүткүл мамлекеттик, коомдук башкарууну камсыз кылат. Бул системага бийликтин шайлоо органдары мамлекеттик башкармалар, саясий партиялар жана коомдук уюмдар кирет. Булар аркылуу мамлекет өлкөнүн саясий, экономикалык, социалдык духовной өнүгүшүнө жетекчилик кылат. Мамлекеттик курулуш башталгандан бери, анын төрт түрү болгону белгилүү: кулчулук, феодалдык, буржуазиялык, социалисттик. Кыргыз улуту мамлекеттин бул бардык түрлөрүн өзүнүн башынан өткөргөн.

Сиздерге сунуш кылып отурган бул докладда кыргыздардын тарыхы жөнүндө эмес, алардын Борбордук Азиядагы мамлекетинин тарыхы жөнүндө баяндалат. Кыргыздардын байыркы заманда эле бир нече кылымдар бою улуттук мамлекеттүүлүгү болгондугу жөнүндөгү маалыматта чет элдик илимпоздор тарабынан жазылган болсо да, ал тууралуу азырга чейин атайын илимий эмгек Кыргызстанда жарыкка чыкпагандыгы өкүнүчтүү. Кыргыздардын байыркы мамлекетинин тарыхы жөнүндөгү материалдарды тактоонун айрыкча мааниси зор. Ар бир элдин тарыхын өзүнөн чыккан тарыхчысы, эне тили менен жазган болсо, ал тарыхтын сөздөрү бузулбайт. Эгерде бир элдин тарыхын башка эл жазса, ал тарых туткунга түшкөн кишидей болуп, тили келбегендиктен кишинин, жердин, сөздүн жана бир

китептен экинчи китепке көчүрө берсе тарыхтын көп сөзү өзгөрө берет. Байыркы кыргыздардын мамлекетинин тарыхы өз тилинде китепке түшпөй калган. Чек арасы жакын жана аралаш турганы үчүн эн эски кыргыздардын